

ЦИБОРИЈУМИ У МАНАСТИРУ ЖИЧИ

Апстракт: Основни мотив текста садржан је у покушају да се укаже на историјско порекло облика и форме циборијума, као и на богословске разлоге који су утицали на одабир модела за њихову различиту примену у манастиру Жичи. Кроз дескриптивну методу изнета је њихова архитектоника, описано је уобличавање свих архитектонских елемената компоновања геометрије примењених облика, као и порекло и обележја узора за уобличавање његових појединости, који су носиоци литовног језика различитих епоха у којима су настајали.

Кључне речи: агиазма, литургијски намештај, олтар, проскинитар, суд за освештану воду, фијала, циборијум, црква, часна трпеза

Назив циборијум (лат. ciborium, cibarium, cibureum, civarium, cyburium)¹ одговара грчком κιβώριον, πυρρος, а на латинском се још помиње као turis и arca. О етимологији речи κιβώριον дата су различита мишљења. Вероватно је реч κιβώριον настала од јеврејске речи keber или сиријске kēboḡā што значи гроб. Оба назива, ciborium и κιβώριον, срећу се тек у хришћанској литератури. По мишљењу Псевдо Софронија реч κιβώριον је кованица од речи κιβ – кивот (=ковчег) и ῥιον – довођење у поредак, пошто је киворион симболизовао Нојеву лађу (ковчег).² У делу 'Ιστορία Ἐκκλησιαστικῆ καὶ Μυστικῆ Θεωρία (*Историја цркве и мистичко созерцање*), свети Герман Исповедник (Γερμανοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, епископ кизички 705–715, патријарх цариградски 715–730, +733) разматра порекло речи и значење овог литургијског намештаја. По њему, киворион је *уместо места где је разанет Христос, јер је заправо близу било место и подножје (=удубљење=гроб) где је Христос погребен (Јн. 19, 41-42)*.³ Исти аутор сматра да се овај објекат поставља у цркви да би се сажето и

истовремено показало Распеће, Погреб (=Гроб) и Васкрсење Христово. Покушавајући да изведе значење речи киворион, свети Герман сматра да киворион одговара и Ковчегу завета Господњег. Ово мишљење се заснива на покушају да се изведе значење речи киворион. Оно је проистекло из спајања речи κιβ и ῥιον, сматрајући да реч κιβ означава ковчег, али ῥιον божанску светлост или просветљење Божије⁴. На неким другим местима, свети Герман сматра да киворион симболизује и небо⁵. У смислу олтарског циборијума κιβώριον се среће већ у VI и VII столећу. Међутим, под истим називом, Константин VII Порфирогенит (Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, византијски цар 913–959, *905, † 959) помиње га у познатом спису *De ceremoniis aulae Byzantinae* (*О церемонијама на византијском двору*) као балдахин изнад престола, а Кодин као надгробни споменик.⁶ У неким пак случајевима реч циборијум, κιβώριον или Киворји, схвата се исто као и дарохранилница, одн. као ковчег у коме се чувају честице за причешћивање болесника и св. Агнец за Литургију пређеосвећених дарова⁷. Као пехар у облику посуде за воће, κιβώριον је коришћен за чување хостије⁸. По његовом облику, тачније по облику његовог поклопца, назван је и облик конструкције која почива над стубовима изнад часне трпезе (фр. couronne, ciel sur colonnes, лат. umbellum, turris, arca, итд.)⁹. С друге стране, постоје аутори који, подстакнути нејасним пореклом ове речи, сматрају да његова етимологија не може поуздано да се разјасни и тиме утемељено утврди¹⁰.

Од времена када најстарије хришћанске заједнице почињу да граде своје храмове, оне их испуњавају

* Димитрије Љ. Маринковић, архитекта, Завод за заштиту споменика културе, Панчево

¹ DU CANGE, et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Niort : L. Favre, 1886. <http://ducange.enc.sorbonne.fr/>

² Томасовић, М., *Хришћански храм*, Богословље 34, Београд 1990, 117.

³ Свети Герман Цариградски, *Историја Цркве и мистичко созерцање*, (*Istoria ekklesiastike kai mystikh theoria / agios Germanos Konstantinoyoleos*) прев. са грчког епископ Атанасије Јевтић, Београд 2008, 15.

⁴ Свети Герман Цариградски, н. д., 15.

⁵ Томасовић, М., н. д., 117.

⁶ Максимовић, Ј., *Которски циборји из XIV века и камена пластика суседних области*, Београд 1961, 30-31.

⁷ Петковић, С., *Речник црквенословенског језика*, Сремски Карловци, 1935, 96; *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog krscanstva i uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića*, Uredio A. Badurina, Zagreb 1985, 181.

⁸ Maldini, S., *Ciborium, posuda, Enciklopedija arhitekture*, Tom I, A-N, Beograd 2004, 190.

⁹ Gurlitt, C., Heft 1: Kirchen, 8. Halbband: Kirchen, Denkmäler und Befattungsanlagen, Vierter Teil: Entwerfen, Anlage und Einrichtung der Gebäude, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart 1906, 213-215.

¹⁰ Томасовић, М., н. д., 117.

циборијумима¹¹. Сходно основној намени проистеклој из старијих цивилизација,¹² а која се превасходно тиче славења, али и физичке заштите садржаја који наткривају,¹³ развио се велики број типова овог црквеног уређаја.¹⁴ Основну архитектуру циборијума чинили су стубови који су носили својеврстан покров разноврсних облика¹⁵. Различито обликовани стубови међусобно су били повезивани типом конструкције који се разликовао у односу на поднебље.¹⁶ Величина, материјал и раскош украса циборијума, посебно оних над часном трпезом (αἶτα τραπέζα, θυσιαστήριον), увек су били у спрези са значајем храма и новчаном моћи његовог ктитора. Постојање олтарских циборијума у ранохришћанском периоду, међу којима по старости предњачи онај који је Константин I Велики (Flavius Valerius Aurelius Constantinus Augustus, византијски цар 306-337, * 272, † 337), подигао над часном трпезом у базилици у Латерану, забележено је путем различитих извора о неколиким значајним црквама (у римским базиликама, у Равени, у Светом Марку у Венецији, у Светој Софији у Едеси, у Цариграду, у Богородици Катаполијанској у Паросу, у Светом Димитрију у Солуну, у Светом Николи у Барију).¹⁷

Занимљиво је да се истакне да су основни склоп и облик циборијума препознати у структуралном језгру подужне црквене грађевине, чиме је протумачена претпоставка формирања куполних цркава.¹⁸

Од периода раног средњег века, на нама територијално блиском источнојадранском подручју особиту пажњу неколиких истраживача одавно је скренуо велики број циборијума различитих типова. Међу таквим објектима истичу се у бројности они који су подизани над часном трпезом. Особито значајан допринос у истраживању циборијума насталих током раног средњег века на тлу Истре и Далмације дао је Павуша Вежић.¹⁹ Он је са различитих полазишта значајки обрадио велики број овог еклисијалног уређаја. Разматрајући њихову архитектуру, и илуструјући је одговарајућим примерима, опрезно је утврдио однос облика циборијума према садржају који надкривају. Значајни су исходи овог аутора и на подручју конструктивних својствениости и материјала од којих су рађене структуре ових објеката. Поуздана тумачења уметничких и иконографских обележја руха циборијума додатни су и драгоцен допринос у разумевању значаја и улоге овог литургијског постројења у просторном и богослужбеном амбијенту црквене грађевине. Целовитости ове студије придружени су и исходи помног ишчитавања и тумачења натписа уклесаних на крунама циборијума са овог подручја, које је опсежно спровео Миленко Лончар²⁰. Издвојени примерци циборијума насталих на јужном Приморју²¹ источнојадранског подручја заокупљали су пажњу појединих наших врских истраживача. Благодарећи вишегодишњим истраживањима Војислава Кораћа, раносредњовековне базилике у Градини откри-вене на подручју изнад долине Зете у Мартинићима²², недалеко од Даниловграда, познато је постојање олтарског циборијума чији су делови пронађени међу остацима цркве. Ђорђе Јанковић је утврдио присутност циборијума над часним трпезама у појединим црквама подизаним на делу српског Поморја у периоду од VII до X столећа²³. На основу уломака проналажених како расутих тако и in situ или као сполије, у појединим случајевима било је могуће да се уради њихова целовита или делимична студијска реконструкција. Значајне студије о улцињском олтар-

¹¹ Viollet-le-Duc, E., *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, Construction-Cyborium, Volume 4, Cyborium, Paris 1868, 508; Reallexikon für antike und christentum, Herausgegeben von T. Klauser, Band I, Stuttgart 1955. 68-70; Максимовић, Ј., н. д., 30-31; Reallexikon zur byzantinischen kunst, Herausgegeben von K. Wessel unter mitwirkung von M. Restle, Lieferung 7, Stuttgart 1965. 1056; Maldini, S., *Ciborium*, н. д., 190; The ciborium History of the Christian Altar, <http://www.newadvent.org/cathen/01362a.htm> (12.5.2011.); *The Origins and Symbolism of the Ciborium*, <http://cleansingfiredor.com/2010/09/the-origins-and-symbolism-of-the-ciborium/>(12.5.2011)

¹² Reallexikon für antike und christentum, 68-70, 75-78; Reallexikon zur byzantinischen kunst, 1057-1058.

¹³ Reallexikon zur byzantinischen kunst, н. д., 1055; Бабић, Г., О живописаном украсу олтарских преграда, *Зборник за ликовне уметности матице српске* 11, Нови Сад 1975, 15-16; *Sturgis' illustrated dictionary of architecture and building*, An Unabridged Reprint of the 1901-2 Edition, Sturgis, R. et al. Vol. I, A-E, New York 1989, 602-603; *Illustrated dictionary of historic architecture*, Edited by Harris, C. M. New York 2000. 115;

¹⁴ Маринковић, Д. Љ., Циборијум – порекло, историја и типологија облика, *Теолошки погледи*, год. 40, 1/3, Београд 2010, 125-139.

¹⁵ Bogdanović, J., *The Proclamation of the New Covenant: The Pre-Iconoclastic Altar Ciburia in Rome and Constantinople*, *Athanas XX*, Vanderbilt University 2002, 7.

¹⁶ Максимовић, Ј., н. д., 30.

¹⁷ Holtzinger, H., *Die altchristliche und byzantinische Baukunst*, 3. Band, erste Hälfte, Zweiter theil, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart 1899. 74, 76; Reallexikon für antike und christentum, 72.; Reallexikon zur byzantinischen kunst, стр. 1058.; Cabrol, F., Leclercque, H., *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Tome troisième 2ème partie, Paris 1914. 1591-1595, 1604; Krauthajmer, R., Ćurčić, S., *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*, prevod Srđan Krtolica, Beograd 2008, 32, 35, 48, 210; Α. Орландου, Η Ξυλοστεγος παλαοηριστιανικη βασιλικη της μεσογειτικης λεκανης, Τομος Δευτερος, Αθηναί 1954, 476; Баришић, Ф., *Чуда Димитрија солунског као историјски извори*, Београд, 1953, 40-41; Николајевић-Стојковић, И., *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957, 26, 55, 64; Pallas, D. I., *Le ciborium hexagonal de Saint-Demetrios de Thessalonique*, *Зограф* 10, Београд 1979. 44-58; Максимовић, Ј., *Которски цибориј из XIV века и камена пластика суседних области*, Београд 1961, 30, 33-35; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Prepared at Dumbarton Oaks, New York – Oxford 1991, 460; J. Stevens Curl, *A Dictionary of Architecture*, Oxford 2000, 149; Милошевић, П., *Теорија архитектуре у византијском раном средњем веку*, *Флогистон*, Београд 2002, 46, 65, 69, 75, 87, 96, 103; Tassias, I. C., *Saint Demetrius*, Thessaloniki 2003, 36, 38-39, 69-75; Fortunati, V., *Bari San Nicola*, Bologna 2004, 1, 14-16.

¹⁸ Кораћ, В., Шупут, М., *Архитектура византијског света*, Београд 1998, 73 (са наведеном старијом литературом).

¹⁹ Vežić, P., Lončar, M., *Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar 2009, 9-163.

²⁰ Исто, 181-247.

²¹ Овај територијални појам уоквирује уметнички комплекс приморских крајева од Дубровника и нешто северније од њега, па све до албанске границе. Он се сматра најпогоднијим за изражавање једног уметничког круга који у средњем веку није био обухваћен заједничким државним границама. О томе видети код: Максимовић, Ј., н. д., 5.

²² Кораћ, В., *Мартинићи, остаци раносредњовековног града*, Београд 2001, 78-88, сл. 88-93, 107.

²³ Јанковић, Ђ., *Српско Поморје од 7. до 10. столећа*, Београд 2007, 87, 93, 99-100, 104-105, 114-116, 153.

ском циборијуму насталом у првој половини IX века изашле су из пера Павла Мијовића и Дубравке Прерадовић-Петровић²⁴. Которска катедрала Светог Трифуна посебна је ризница неколико примерака овог литургијског намештаја различитог типа, о чему су врло студиозно и зналачки писали својевремено Лазар Мирковић, потом Јованка Максимовић, а у новије време особито Милка Чанак-Медић и Зорица Чубровић. Пред прочељем мартријума ове цркве стајао је шестоугаони циборијум из IX века који је надкривао чашу за освештену воду²⁵. Поред овог, за другу етапу опремања унутрашњост мартријума из истог периода везује се постојање још три циборијума врло сличних украса и скоро истоветних мера, од којих је један засигурно имао намену надкривања главне олтарске мензе²⁶. Познато је и да је данашњи раноготички олтарски циборијум монументалних размера и префињене декоративности у которској катедрали Светог Трифуна²⁷ подигнут на месту старијег циборијума из XII века²⁸.

Постојање олтарских циборијума или кувуклиона у српским средњовековним црквама није утврђено. Упркос познатим препорукама светог Симеона Солунског (†1429) које кажу да *олтар треба да буде саграђен на источној страни...*²⁹ и унутар олтара поставити киворијум и стубиће на којима се утврђује света трпеза..., разлог њиховог ишчезавања из православне литургијске праксе у средњовековној Србији није расветљен. Сходно садржају олтарског литургијског мобилијара који је столећима уназад неизмењен, намеће се питање да ли би разлог изостављања олтарских циборијума из тог ансамбла био у непосредној спрези са укоренивањем и растом олтарских преграда. У ранохришћанском периоду, олтарске преграде су у виду транзена биле у висини парапета. Временом, растао је најпре њихов средишњи део, а потом и бочни. Када се

1. Циборијуми – бочни проскинитари, XIII век, у Спасовој цркви у манастиру Жичи, студијска реконструкција Милка Чанак-Медић
1. Ciboria – lateral proskynetaria, 13th C, in the Church of the Ascension in Žiča Monastery, study reconstruction Milka Čanak-Medić

олтарска преграда у целој дужини изједначила у изниклој висини, стубови који су је чинили, били су међусобно повезивани епистилионом³⁰. Уколико се посматра са архитектонског полазишта, висина преграде је већ била створила услове да закљони поглед ка олтарским циборијумима. Можда је то био један од разлога што су они, упркос симболичном и богословском значају, у олтарском простору престали да се примењују. Постепено затварање линије између олтарског простора и наоса стварало је физичку препреку ка визуелном доживљају олтарског циборијума и тиме можда обесмислило њихово подизање над часном трпезом. Развој богословља и многе литургијске реформе у првим вековима хришћанства, особито после периода иконоклазме, можда су посредно утицали на занемаривање архитектонског јединства циборијума и часне трпезе у садржајном тежишту олтара. Подстакнут иконоборачком кризом, Седми васељенски сабор у Никеји 787. године истакао је и подвукао јасан поштујући и

²⁴ Мијовић, П., Улцињски циборијум, *Старинар XXXVI*, Београд 1985, 91-103; Прерадовић-Петровић, Д., Улцињски ciborijum, natpis i reljefne predstave, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru L*, Kotor 2002, 245-264; Čanak-Medić, M., Čubrović, Z., *Katedrala Svetog Tripuna u Kotoru*, Kotor 2010, 30.

²⁵ О положају, могућностима његове дислокације у други део катедрале и пренамене, његовом склопу и анализи обраде сачуваних камених комада, видети код: Čanak-Medić, M., Čubrović, Z., *н. д.*, Kotor 2010, 30, 36, 195.

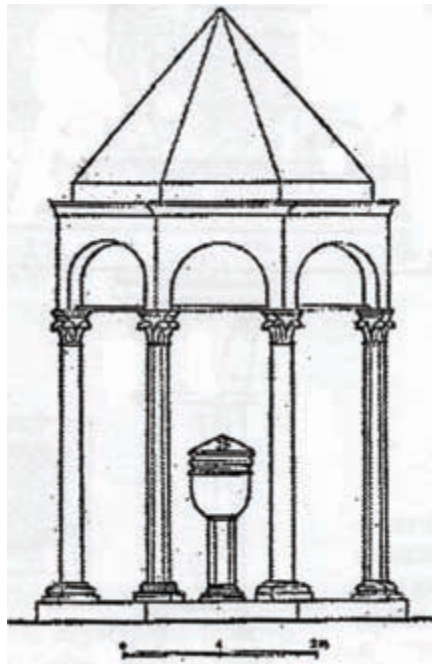
²⁶ О уметничким и иконографским својствима сачуваних комада каменог украса, намени и могућностима њиховог положаја у склопу мартријума, као и намени и могућим дислокацијама у катедрали из XII видети код: Čanak-Medić, M., Čubrović, Z., *н. д.*, Kotor 2010, 30-36.

²⁷ Мирковић, Л., Фрагмент киворија у цркви Светог Трифуна у Котору, *Старинар II*, Београд 1951, 277-280; Максимовић, Ј., *н. д.*, 30- 104; Čanak-Medić, M., Čubrović, Z., *н. д.*, Kotor 2010, 198-201.

²⁸ Епиграфска обележја овог циборијума с почетка IX века у супротности су са уметничким ранороманичким својствима клесаног украса из XI века. Његова намена и порекло нису расветљени. Изглед целине овог циборијума могао је поуздано да буде утврђен студијском реконструкцијом на основу анализе бројних откривених делова. О томе видети код: Чубровић, З., Првобитни циборијум романичке катедрале Св. Трипуна у Котору, *Саопштења XL-2008*, Београд 2008, 25-41; Čanak-Medić, M., Čubrović, Z., *н. д.*, 191-195.

²⁹ *Сочинения блаженног Симеона, архиепископа фессалоникийского*, Санкт-Петербург 1856, репр. Москва 1994, 152, бр. 69.

³⁰ Чанак-Медић, М., О ранохришћанским олтарским преградама, *Иконостас као културни и духовни печат православних хришћана*, Крагујевац 2007, 25-37.

2. Циборијум над судом за освештању воду, крај XII века, у Радослављевој припрати у манастиру Студеници, студијска реконструкција Слободан Ненадовић
2. *Ciborium over the blessed water vessel, end of the 12th C, in the narthex of Radoslav in Studenica Monastery*

(по)клањајући однос према иконама.³¹ Примена и присутност икона у изражавању и исповедању вере се све више шири, проналазећи временом место и на олтарским преградама. У римокатоличким црквама, иако су олтарске преграде у потпуности уклањане тек после Тридентског концила (1545-1562), циборијуми су наставили свој развој форме и система декорације, остављајући велики број примера већ у епохи романике.³² Није мали број циборијума ни у готици³³, а у ренесанси, пленећи својом величином и раскошјем материјала и обраде, врхунац доживљавају када Бернини (Gian Lorenzo Bernini, *1598; † 1680) подиже олтарски

циборијум за цркву Светог Петра у Риму.³⁴ Када је реч о црквама из византијског културног круга, тако и у српским средњовековним црквама постоји велики број олтарских циборијума, али само у различитим ликовним представама зидног сликарства. Изостанак икаквих материјалних остатака не иде у прилог дескриптивном, већ потврђује само садржајно обележје у структури слике, тумачећи намену простора.³⁵ С друге пак стране, бочни огранци циборијума као особене архитектонске конструкције у хришћанској архитектури, задржали су примену у наткривању другачијих садржаја. У овом раду биће речи о три циборијума у манастиру Жичи, који су у различитим раздобљима подизани ради наткривања појединих садржаја: циборијуму-проскинитару, циборијуму-фијали и олтарском циборијуму. Као седиште српске архиепископије и крунидбена црква, католикон Вазнесења Господњег у манастиру Жичи подизали су краљ Стефан Првовенчани (велики жупан 1196–1217. и српски краљ 1217–1228, * око 1165; † 1228) и свети Сава I Српски (српски архиепископ 1219–1233, * 1175; † 1236) од 1206–1217. године.³⁶ По завршетку неимарских радова, свети Сава се постарао и за унутрашње уређење храма. Различити писани извори говоре у прилог ангажовања живописаца и мраморника из Константиновог града³⁷. Првобитна олтарска преграда била је исклесана и постављена између источних поткуполних пиластера, испред чијих су западних лица према наосу били дубоки проскинитари³⁸ (προσκυνητήριον)³⁹. Међутим, та целина је нестала у XIV веку, и на њеном месту је била постављена нова олтарска преграда, која је такође у међувремену ишчезла⁴⁰. Сudeћи по истоверним примерима тог доба, у интерколумнијама ових двеју жичких олтарских преграда несумњиво се може претпоставити да су се уме-

³⁴ Baldwin Smith, E., *Architectural Symbolism of Imperial Rome and the Middle Ages*, Princeton, New Jersey 1956 (repr. New York 1978) 197-198; Gallet, M., *Bernini (Giovanni Lorenzo Bernini), Dictionnaire universel de l'art et des artistes*, Paris 1967, 139; Тимотијевић, М., Трон за кивот са моштина светог Теодора Тирона у манастиру Ново Хопово – порекло облика и значење, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*, XX, Нови Сад 1999, 129.

³⁵ Стојаковић, А., *Архитектонски простор у сликарству средњовековне Србије*, Нови Сад 1970, 165, 170, 183, 205.

³⁶ Чанак-Медић, М., Спасова црква у Жичи, *Архитектура прве половине XIII века I*, Споменици српске архитектуре средњег века, Корпус сакралних грађевина, Београд 1995, 15-17.

³⁷ Исто, 16-17, 59; Чанак-Медић, М., *Манастир Жича* (заједно са Б. Тодићем), Београд 2007, 14.

³⁸ Исто, 57-60; Чанак-Медић, М., Дело мраморника Светог Саве у Жичи, *Зборник радова Снајивање моштију Светог Саве 1549-1994*, Београд 1997, 114-128. сл. 9 и 11; Чанак-Медић, М., *Манастир Жича* н. д., 15.

³⁹ Προσκυνητήριον је простор, место поклоњења. О томе видети код: Г. Бабић, н. д., 15 (са старијом литературом)

⁴⁰ О пореклу и обележјима композиционе структуре овакве олтарске преграде са упоредним изгодним примерима видети код: Исто, 60-61; Кандић, О., *Архитектура средњовековних олтарских преграда у православним црквама Србије*, *Зборник радова Иконостаѕ као културни и духовни печат православних хришћана*, Крагујевац 2007, 43, 53.

³¹ Владимирович Карташов, А., *Васеленски сабори*, II том, прев. са руског Мира Лалић, Београд 1995, 193-261; Острогорски, Г., *Историја Византије*, Београд 1996, 185; Брија, Ј., *Речник православне теологије*, прев. са румунског епископ Митрофан (Кодић), Београд 1997, 79-81; Пено, З. М., *Катихизис, основе православне вере*, Манастир Острог 2005, 43-44.

³² Максимовић, Ј., н. д., 33-35; О олтарским циборијумима на нашем географском подручју погледати код: Дероко, А. *Споменици архитектуре IX-XVIII века у Југославији*, Београд 1964, 70, 77, 91, 92, 97, 100, 104, 109, 127; Максимовић, Ј., *Студије о Мирослављевом Јеванђељу, Зборник за ликовне уметности Матице српске*, Нови Сад 1970, 4; Pazaras, T., *Reliefs of a sculpture workshop operating in Thessaly and Macedonia at the end of the 13th and beginning of the 14th century*, *L'art de Thessalonique et des pays Balkaniques et les courant spirituels au XIVe siècle*, Belgrade 1987, 160, 163-164; Чанак-Медић, М., Света Марија у Котору, *Архитектура Немањиног доба II*, Споменици српске архитектуре средњег века, Корпус сакралних грађевина, Београд 1989, 211, сл. 102;

³³ Rieger, T., *Les cathédrales*, Paris 2001, 118.

сто икона налазиле катапетазме окачене о епистилюон⁴¹. О архитектоници и декорацији обеју преграда остало је мало података. На основу расположивих скромних материјалних података различите врсте, као и упоредних анализа временски и типолошки сродних објеката у Византији и Србији, Милка Чанак-Медић је урадила студијске реконструкције обе олтарске преграде⁴². У оквиру проучавања и тумачења старије олтарске преграде, она је спровела хипотетичну реконструкцију њених бочних огранака у виду проскинитара (сл. 1.), чији је конструктивни склоп сродан структури циборијума⁴³. Наиме, њихов источни део чини конструкција од две прислоњене колонаде чији се базиси завршавају изнад зиданог сокла. Са горње стране, оне су спојене дијафрагмом чији је отвор тролисне контуре, а са горње стране завршен равно. Гледано у целини, овај склоп је заправо био свечани рам који је уоквиравао мозаичне иконе са представом стојеће фигуре Христа на јужној и Богородице са Христом у наручју на северној страни. Међутим, оно што ове проскинитарне чини особеним, то је њихова дубина, за коју је Милка Чанак-Медић утврдила да је износила око 120 cm⁴⁴. Судићи према пронађеним отисцима у подлози плочника,⁴⁵ на том одстојању од западног лица источних поткуполних пиластера почивао је пар слободностојећих стубова на једноступеним бочним крилима солеје. Њихова обрада је истоветна оним прислоњеним колонадама, али са разликом која се огледа у дужини њихових стабала. Са јужне и западне стране стубови су повезани истоверним дијафрагмама. Горња конструкција је вероватно била затворена равно. Због недостатка поузданих података, декоративне појединости ових проскинитара дате су схематично. Гледано у целини, конструктивна обележја, склоп и намена ових проскинитара сврставају их у својеврсне циборијуме. Шта више, судећи према положају и облику њиховог обриси, као и према степену померености трансепта из попречне осе према западу, ове појаве наводе на претпоставку да се на постављање ових циборијума мислило од почетка градње храма, све у циљу стварања одговарајућих дубоких простора пред олтарском преградом за неки свечани и врло значајан камени намештај⁴⁶. Као што је у уводном делу већ поменуто,

3. Циборијум над судом за освештању воду, 1784, у порти манастира Хиландара
3. Ciborium over the blessed water vessel, 1784, in the courtyard of Chilandar Monastery

познато је да су циборијуми наткривали неки саджај чија су обележја била важна за хришћански култ. За овај жички проскинитар-циборијум особено је то што је, осим функције уоквиравања престоних икона, претпостављено да је у свом подножју имао и намену наткривања неких угледних светиња⁴⁷. Указујући на сродне примере у црквама у којима су се под сличним проскинитарима, односно балдахинским конструкцијама излагале реликвије⁴⁸, Милка Чанак-Медић не искључује могућност да је образац цариградских решења, пре свих Свете Софије, како у појединим обележјима спољашње архитектуре и организације унутрашњег простора, тако имао и одјек у обликовању каменог намештаја. У североисточном делу цариградске Свете Софије,

⁴¹ Одређење, епистилюон би требало назвати *singula epistylia*. Јер, Витрувије прави разлику између речи архитрава, тј. епистилюона (лат. *epistylia*) и израза *singula epistylion*, који нам се за ову дескриптивну прилику олтарских преграда чини термилошки примеренијим. О томе видети код: Витрувије, О архитектури (*Vitruvii de Architectura libri decem*), прев. са латинског Зора Бојић, Београд 2009, 110, 120, 256;

⁴² Чанак-Медић, М., Спасова црква у Жичи, н. д., 58, 60.

⁴³ Кандић, О., Архитектура средњовековних олтарских преграда у православним црквама Србије, н. д., 43, 53.

⁴⁴ Поповић, Д., *Sacrae reliquiae* Спасове цркве у Жичи, Зборник радова *Манастир Жича*, Краљево 2000, 26.

⁴⁵ Чанак-Медић, М., Спасова црква у Жичи, н. д., 59-60, 114.

⁴⁶ Чанак-Медић, М., Спасова црква у Жичи, н. д., 114; Поповић, Д., н. д., 26.

⁴⁷ Чанак-Медић, М., Дело мраморника Светог Саве у Жичи, н. д., 122-127.

⁴⁸ О ставротекма са честицама Часног крста, начину чувања и излагања, види код: Pallas, D. I., н. д., 54-55; Поповић, Д., н. д., 27.

4. Циборијум над судом за освештану воду, 1939, у порти манастира Жиче, Момир Коруновић
4. Ciborium over the blessed water vessel, 1939, in the courtyard of Žiča Monastery, Momir Korunović

повремено, о посебним празницима⁴⁹, честице Часног крста и реликвије Страсти Христових излагане су преко пута улаза у скевофилакион, у подножју циборијума који су били спроведени по угледу на решења остварена у јерусалимској базици на Голготи⁵⁰. У прилог овој и оваквој претпоставци, иду и опажања других истраживача. Посебно су драгоцене она која се труде да утврде подстицаје за уобличавање сачуваног сликаног програма јужне певнице. Имајући у виду резултате проучавања који се односе на посебан тип побожности, карактеристичан за раздобље XII и почетак XIII века, везан за контемплацију Христових страдања, постоје додатне претпоставке да је тиме извршен јак утицај на тзв. реликвијарне, као и на сликане програме тог доба.⁵¹

⁴⁹ Часни крст није изношен и излаган стално, већ само повремено, о појединим великим празницима. О томе видети код: Поповић, Д., н. д., 27; О празницима у вези са Часним крстом, односно Воздвижењу (Уздизању) часног и Животворног крста Господњег – Крстовдан (празнује се 14. септембра по Јулијанском календару), и Страсној седмици, видети код: Столић, Х., Хиландарац, *Православни светачник, месецослов светих*, Београд 1988, 38-39, 672.

⁵⁰ Поповић, Д., н. д., 27; Чанак-Медић, М., Дело мраморника Светог Саве у Жичи, н. д., 123.

⁵¹ Поповић, Д., н. д., 29; Живковић, Б., *Жича: цртежи фресака*, Београд 1985, 8-10.

Хришћански циборијум изнад суда за освештену воду представља бочни огранак еволуције циборијума.⁵² Павиљон такве конструкције и намене често се у литератури назива и *фијалом* (φιάλα)⁵³ или *агиазмом* (Αγίασμα, AgāaŸma, агіазма⁵⁴), иако се фијала односи само на чашу која се испуњава агиазмом, односно, освештаном водом. Тај суд се још назива и купелницом (kupel'nica), чији назив је могао да проистекне из речи КЏр017 < кЏр017 (колуџћѣра). Судећи по томе, намена овог суда би могла да се тумачи у контексту чина крштења, што би, упркос називу, из практичних разлога тешко могло да буде прихватљиво. Балдахинска конструкција која је надкривала овај суд за воду пратила је развојни пут хришћанске симболике кроз слављење освештане воде испуњене божанским Духом. Премда се повремено и у савременој литератури ова посуда углавном погрешно назива крстионицом⁵⁵, потребно је да се нагласи да је она ипак служила искључиво за освештење воде и њено чување⁵⁶. У прилог таквој намени несумњиво упућује и чињеница да су овакве посуде обавезно имале поклопце, који су били у функцији чувања освештане воде⁵⁷. Према светоотачком мишљењу освештана воде није кварљива, па је сходно томе могла да буде употребљавана током године⁵⁸. Она је служила за очишћење душе и тела, исцељење, заштиту од свих зала, спасавању од непријатеља⁵⁹. На темељу појединих правила Јерусалимског типика, код нас је водоосвештење у фијалама увео још свети Сава, што се у литургиј-

⁵² Маринковић, Д., н. д., 126-127.

⁵³ Фијала означава чашу: II Мојс. 27, 3; Нејем. 7, 60; Апок. 15, 7; 16, 1; О томе видети код: Петковић, С., н. д., 304.

⁵⁴ Агиазма означава свету воду, и то 1) великаџ, вода која је освештана чином великог освештења уочи празника Богојављења и на сам празник Богојављења, као и она вода на којој се извршила света тајна крштења; 2) малаџ, вода која је освештана чином малог освештења. О томе видети код: Петковић, С., н. д., 1.

⁵⁵ Поповић, Д., Агиазма, *Лексикон српског средњег века*, приредили Ђирковић, С., Михаљчић, Р., Београд 1999, 333.

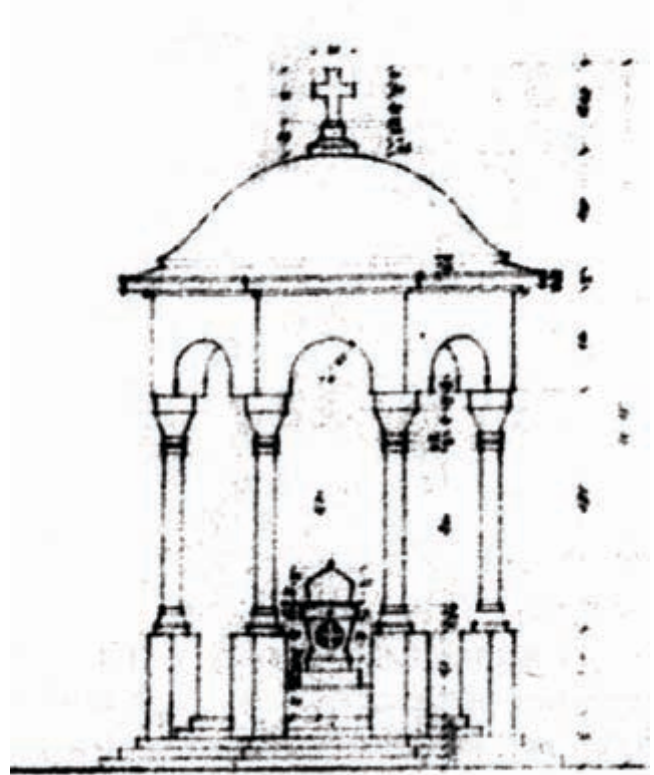
⁵⁶ Реч је о чину Великог водоосвештења, који се обавља на служби вечерњег, пред сам празник Крштења Господњег (Богојављење). Тај чин на Западу се врши у пасхалну ноћ. Молитва за освештење воде је текст од изузетно велике догматске важности. Написао га је Софроније Јерусалимски у VII веку. Текст говори о космичкој димензији оваплоћења, као и Христовом крштењу као чину космичког обнављања. Јављање Свете Тројице на крштењу Господњем испуњава светлосну космос, а земља прима семе нове твари *освештењем природе вода*. О свему томе видети код: Sturgis' illustrated dictionary of architecture and building, An Unabridged Reprint of the 1901-2 Edition, Sturgis R. et al. Vol. III, O-Z, New York 1989. 148-149; Брија, Ј., н. д., 24; Поповић, Д., Агиазма, н. д., 1; Kandić, O., Font for the Blessing of the Waters in Serbian Medieval Churches, *Зораџ* 27, Београд 1998-1999, 61-77 (где је наведена сва старија литература); Stevens Curl, J., н. д., 503; Кандић, О., Градац, Београд 2005, 155-157; О поретку чина великог водоосвештења, видети код: *Велики типик (устав црквени)*, саставио В. Николајевић, Београд 1984 (репринт из 1929), 96-98.

⁵⁷ Максимовић, Ј., (група аутора), Камен, *Историја примењене уметности код Срба*, I том, Средњовековна Србија, Београд 1977, 244; Поповић, Д., Агиазма, н. д., 1.

⁵⁸ Поповић, Д., Агиазма, н. д., 1.

⁵⁹ Kandić, O., Font for the Blessing of the Waters in Serbian Medieval Churches, н. д., 61-77; Чанак-Медић, М., (заједно са Б. Тодићем), *Манастир Дечани*, Београд 2005, 238.

ској пракси одржало до данашњих дана.⁶⁰ Чин освештења воде, првобитно је вршен на вечерњој служби уочи празника Богојављења, а од XIV века обухватао је два водоосвештења. Једно је обављано над фијалом на вечерњем, а друго и на јутрењу, када се вршило освештење извора. У српској средњовековној средини XIV столећа, ова два чина прописују се у типичу архиепископа Никодима (1319), као и у Хиландарском типичу из времена цара Душана. Одговарајућим одредбама у оба типика предвиђа се да се у купељници вода освештава на навечерје Богојављења, након заамвоне молитве⁶¹. У јужним деловима припрата више српских цркава сачуван је како у деловима, тако и у целини велики број средњовековних фијала. Њихову основну форму чини склоп каменог полукружног реципијента са калотастим поклопцем од различитог материјала, који почивају на стубу различитих профила и пропорција са стопом разноликих обриси и облика. Из раздобља XIII и XIV века сачуване су купељнице у црквама у манастирима Милешеви⁶², Сопоћанима⁶³, Пећкој патријаршији⁶⁴, Дечанима⁶⁵, Хиландару⁶⁶. Из нешто каснијих времена, у црквама је позната делимично сачувана фијала необичног облика у манастиру Градцу (с краја XVI века)⁶⁷, као и она у манастиру Морачи (из 1620)⁶⁸. Агиазме XVI и XVII столећа, упркос настојању да подрже средњовековне узорне, поседују различитости које се, уопштено посматрајући, најпре огледају у мањим величинама и издуженијим пропорцијама. Скупине камених фијала таквих својственисти припадају оне које се налазе у црквама манастира Благовештења кабларског, Кончу-

5. Циборијум над судом за освештану воду, 1939, у порти манастира Жиче, скица арх. Момир Коруновић
5. Ciborium over the blessed water vessel, 1939, in the courtyard of Žiča Monastery, Momir Korunović

⁶⁰ О утемељености чина водоосвештења у српској цркви, његовим литургијским обележјима, сличностима и различитостима у односу на чин крштења, затим начину коришћења и чувања ових вода, као и архитектонским својственистима и уметничким обележјима посуда за ова два обреда на примерима српских средњовековних цркава, видети код: Поповић, Д., Агиазма, *н.д.*, 1; Kandić, О., Font for the Blessing of the Waters in Serbian Medieval Churches, *н.д.*, 61-77; Kandić, О., Градац, *н.д.*, 156-157; Поповић, Д., Агиазма манастира Мораче, *Гласник ДКС* 27, Београд 2003, 86-89.

⁶¹ Поповић, Д., Агиазма, *н.д.*, 1.

⁶² Kandić, О., Црква Вазнесења Христовог у Милешеви, *Архитектура прве половине XIII века I*, Споменници српске архитектуре средњег века, Корпус сакралних грађевина, Београд 1995, 138, сл. 36.

⁶³ Kandić, О., Посуда за богојављенску воду у Сопоћанима, *Саопштења XXX-1998, XXXI-1999*, Београд 2000, 213-219.

⁶⁴ Ђурић, В. Ј., (заједно са С. Ђирковићем, В. Кораћем, Б. Стругаром), *Пећка патријаршија*, Београд 1990, 140-141; Чанак-Медић, М., Свети Апостоли у Пећи са дозиданим грађевинама, *Архитектура прве половине XIII века II*, Споменници српске архитектуре средњег века, Корпус сакралних грађевина, Београд 1995, 68, сл. 112.

⁶⁵ Чанак-Медић, М., (заједно са Б. Тодићем), *Манастир Дечани, н.д.*, 238, 239; Чанак-Медић, М., Црква Вазнесења Христовог, *Манастир Дечани, саборна црква, архитектура*, Споменници српске архитектуре средњег века, Корпус сакралних грађевина, Београд 2007, 73, сл. 89

⁶⁶ Ненадовић, С., *Осам векова Хиландара, Грађење и грађевине*, Београд 1997, 111. (сл. 137)

⁶⁷ Kandić, О., *Манастир Градац*, Београд 2005, 155-157, сл. 120, 121.

⁶⁸ Поповић, Д., Агиазма манастира Мораче, *н.д.*, 86-89; Чанак-Медић, М., Црква Успења Богородице у Морачи, *Архитектура друге половине XIII века I*, Споменници српске архитектуре средњег века, Корпус сакралних грађевина, Београд 2006, 34, сл. 46, 46а.

лићу⁶⁹, Пустињи⁷⁰. Мада данас више нису присутне, на темељу пронађених уломака приликом археолошких ископавања, у појединим нашим средњовековним црквама утврђено је постојање оваквих судова, чије датовање није одређено⁷¹. Међутим, колико је познато, у српској средњовековној архитектури само је један суд за освештану воду имао над собом балдахинску конструкцију. Реч је свакако о циборијуму над фијалом подигнутом вероватно на измаку XII столећа испред Немањине Богородичине цркве у манастиру Студеници.⁷² (сл. 2.) Доградњом припрате у Студеници 1235. године трудом краља Радослава (Стефан Радослав, српски краљ 1228–1234, * око 1192; † после 1235), ово литургијско постројење нашло се у унутрашњости

⁶⁹ Поповић, Д., Агиазма манастира Мораче, *н.д.*, 87 (где је наведена литература);

⁷⁰ Пејић, С., *Манастир Пустиња*, Београд 2002, 42-43.

⁷¹ Чанак-Медић, М., Свети Ахилије у Ариљу. *Историја, архитектура и просторни склоп манастира*, Београд 2002, 238, 239; Чанак-Медић, М., Свети Ахилије у Ариљу, *Архитектура друге половине XIII века I*, Споменници српске архитектуре средњег века, Корпус сакралних грађевина, Београд 2006, 112, сл. 59, 60.

⁷² Она се у литератури углавном назива крстионицом, премда никада није имала ту функцију, већ се камени суд користио само за чување освештане воде (*прим. аутора*)

новоформираног простора.⁷³ О постојању тог циборијума данас сведоче још само сачуван и у југозападни део припрате дислоциран осмоугаони стилобат са разноврсно профилисаним базама стубова полигоналних и кружних пресека,⁷⁴ који су носили аркадну конструкцију са пирамидалним кровом, чију хипотетичну реконструкцију је дао Слободан Ненадовић.⁷⁵

По сличном обрасцу, али у сасвим новом стилском руху барокних обележја, настао је циборијум у белом мермеру над судом за освештану воду у порти манастира Хиландара (сл. 3)⁷⁶. Постављен је 1784. године са северне стране цркве Ваведења Богородичиног коју је подигао краљ Милутин (Стефан Урош II Милутин, српски краљ 1282–1321, * око 1253; † 1321), о чему сведочи натпис на његовој спољашњој страни. Мишљењу да је овај данашњи литургијски уређај саграђен на месту и по основном облику старијег циборијума⁷⁷, озбиљно се супротставља графичка представа изгледа манастира Хиландара на једном старијем бакрорезу⁷⁸, јер се у оквиру манастирске порте не налази представљен икакав објекат за који би могло да се помисли да је у питању старији циборијум над фијалом. Са стилобата тростепеног постаментa полази осам колонада које су у делу својих пиједестала повезане парапетним плочама у шест поља. Сваки парапет је орнаментисан у барокном духу, а капители су међусобно повезани металним затегима. Између њих су разапети лукови оријенталне форме и профилације, и над њима је постављена кришкаста калота покривена лимом са малом лантерном и крстом на врху. Овај циборијум је са унутрашње стране живописан,

⁷³ Положај остатака студеничког циборијума над фијалом одавно је примећен и педантно забележен у техничкој документацији. О томе видети код: Effenwein, A., Die Ausgänge der claffischen Baukunst (Chriftlicher Kirchenbau), Die Fortfetyung der claffischen Baukunst im oftrömfischen Reiche (Byuantinifische Baukunst), 3. Band, erste Hälfte, Die Baustile. Historifche und Technifche Entwicklung, Zweiter Theil, *Handbuch der Architektur*, Darmstadt 1886. 157; Holtzyngler, H., Die altchriftliche und byzantinifische Baukunst, 3. Band, erste Hälfte, Zweiter theil, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart 1899, Zu S. 161.

⁷⁴ Положај јужног зида припрате несумњиво је био угрозио првобитан положај овог циборијума, чија осмострана балдахинска конструкција је морала да буде уклоњена. Она је заправо премештена у југозападни део припрате. О овоме видети код: Ненадовић, С. М., Студенички проблеми, Саопштења III, Београд 1957, 9-47, 76-84; Чанак-Медић, М., Архитектура, *Студеница* (група аутора), Београд 1986, 68; Чанак-Медић, М., Богородичина црква у Студеници, *Архитектура Немањиног доба I*, Споменици српске архитектуре средњег века, Корпус сакралних грађевина, Београд 1986, 110, 144 (сл. 55), сл. 132, 134; Поповић, Д., Агиазма, н.д., 1; Ненадовић, С. М., *Грађевинска техника у средњовековној Србији*, Београд 2003, 147, 155, 456; Чанак-Медић, М., Тодић, Б., Манастир Студеница, Нови Сад 2011, 97, 99.

⁷⁵ Ненадовић, С. М., *Грађевинска техника у средњовековној Србији*, н. д., 463.

⁷⁶ У занимљивој опису хиландарске крстионице, подстакнут обликом, Сава Хиландарац ову фијалу назива и *ротондом*. Важна је напомена да се, због типика богослужења који се вековима спроводи на Светој Гори, вода у фијалама освештава сваког месеца, ради окрепљења монаха приликом дугих свакодневних служби. О томе видети код: С. Хиландарац, Света Гора, превео Ђура Б. Димић (репринт издања, Београд 1898), Пожаревац 1989, 92.

⁷⁷ Ненадовић, С. М., н. д., 456, 465.

⁷⁸ Бакрорез непознатог аутора са изгледом Хиландара штампаног у Москви 1757. као реплика бечког бакрореза из 1743. године, видети код: Медаковић, Д., Манастир Хиландар у XVIII веку, *Хиландарски зборник 3*, Београд 1974, сл. 7; Давидов, Д., Светогорска графика, Београд 2004, 21-22, 34, (кат. бр. 2) 134-136.

о чему сведочи натпис са 1847. годином.⁷⁹ Попут овог циборијума у манастиру Хиландару, већина манастира на Светој Гори поседује истоврстан литургијски објекат сличне форме и архитектонике⁸⁰. Светогорски циборијуми над фијалама углавном су смештени између саборне цркве – католиконе и трпезарије⁸¹, мада постоје изузеци⁸². Најстарији циборијум овог типа изграђен је на Светој Гори 1060. године у манастиру Великој Лаври, и он је истовремено и највећи од свих на читавом Атосу⁸³. Посматрајући уопштено, ови циборијуми-фијале на Светој Гори међусобно се разликују искључиво по положају у порти у односу на манастирски католикон, као и по величини, облику и украшености суда за освештану воду, као и његовом горњем делу⁸⁴.

⁷⁹ Јовановић, М., *Фијала у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 2, Београд 1971, 173-185; С. Ненадовић, *Осам векова Хиландара*, н. д., 199-202; Кораћ, В. и Ковачевић, М., *Манастир Хиландар, Конаци и утврђење*, Београд 2004, 25-26; О примеру фијале у Румунији видети код: Trestioreanu, C., Marinică, Gh., *Bisericile din Ploiești, I, Bisericile orthodoxe*, Ploiești 2003, 190; Ненадовић, С. М., *Грађевинска техника у средњовековној Србији*, н. д., 456.

⁸⁰ Enev, M., Mount Athos, Zograph monastery, Sofia 1994, 130 (циборијум-фијала у манастиру Великој Лаври стр. 130 сл. 116, стр. 141, сл. 131, у манастиру Ватопеду стр. 147, сл. 140, у манастиру Ивируну 174, сл. 170, у манастиру Хиландару стр. 184, сл. 179, стр. 195, сл. 195, у манастиру Дионисијату стр. 206, сл. 209, у манастиру Ксиропотаму стр. 215, сл. 216, у манастиру Зографу стр. 288-89, сл. 290, стр. 321. сл. 321).

⁸¹ Христу, П., *Света Гора Атонска*, Манастир Велика Лавра (са енглеског превео Владета Јанковић), Београд 1994, 220.

⁸² Пример је положај циборијума са фијалом у манастиру Хиландару (*прим. аутора*)

⁸³ Христу, П., н. д., 118.

⁸⁴ О положају циборијума са фијалом у манастирима на Светој Гори, видети ситуационе планове манастира код: Христу, П., н. д., (манастир Кутлумуш, 37; из 1813. године, 39; манастир Ивирун 44; манастир Ватопед 66-67; 72-73; манастир Есфигмен 79; данашња из XIX века подигнута је на месту првобитне, подигнуте у време Јована V Палеолога, 80; манастир Хиландар 89; манастир Филотеј 100; 102; манастир Велика Лавра 112; 117-118; манастир Свети Павле 130; манастир Ксиропотам 150; 155; манастир Свети Пантелејмон 160; 162; манастир Ксенофон 168; 170; манастир Дохијар 176; 177; манастир Зограф 188; Симић, Г., *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*, Београд 2010, 44, сл.10, б (манастир Хиландар), г (манастир Велика Лавра), д (манастир Ватопед);

- циборијум са фијалом у манастиру Великој Лаври http://athos.web-log.nl/shared/image.html?photos/uncategorized/223_athos_2007_lavra_kerk_en_phiale.jpg (12.5.2011)

- ситуација манастира Велике Лавре са положајем циборијума са фијалом: http://athos.web-log.nl/shared/image.html?photos/uncategorized/lavra_plattegrond_1.jpg (12.5.2011)

- ситуација манастира Есфигмена са положајем циборијума са фијалом: http://www.esphigmenou.gr/index_en.php?mid=2&sid=1 (12.5.2011)

- ситуација манастира Филотеја са положајем циборијумом са фијалом: http://athos.weblog.nl/shared/image.html?photos/uncategorized/2010/03/10/7_quinn_filothoeu_site_plan.jpeg (12.5.2011) http://athos.weblog.nl/shared/image.html?photos/uncategorized/2008/06/30/filouthoeu_plattegrond.jpg (12.5.2011)

- циборијум са фијалом у манастиру Филотеју: http://athos.web-log.nl/shared/image.html?photos/uncategorized/2008/06/30/067_athos_phiale_philouthoeu_067.jpg (12.5.2011) <http://www.macedonian-heritage.gr/Athos/Images/moni%20filothoeu/7268.html> (12.5.2011)

- циборијум са фијалом у манастиру Кутлумушу; <http://www.fotopedia.com/items/880bq587aat7n-ejaX-Ri0pgg> (12.5.2011)

- ситуација манастира Ивируна са положајем циборијума са фијалом: http://athos.web-log.nl/shared/image.html?photos/uncategorized/2010/02/20/iviron_plattegrond.jpg (12.5.2011)

- циборијум са фијалом у манастиру Ивируну (1614, обновљена 1863, осликана 1879) http://athos.web-log.nl/shared/image.html?photos/uncategorized/2010/02/20/img_3231_iviron_phiale.jpg (12.5.2011)

У југозападном делу порте древног манастира Жиче крајем четврте деценије XX века подигнут је циборијум над фијалом (сл. 4)⁸⁵. Овај циборијум је рад нашег чувеног архитекте Момира Коруновића (* 1883; † 1969). Епископ жички Николај Велимировић (* 1881; † 1956) се у том периоду у манастиру значајно ангажовао на пољу градитељских делатности. У оквиру тадашњих радова на обнови и уређењу манастира Жиче подигнут је и овај циборијум са фијалом. Милка Чанак-Медић његову изградњу везује за 1938. годину када су били постављени и нови дрвени иконостаси у главном делу цркве и параклисима⁸⁶. У исходима доцнијих истраживања, исти аутор исправља своје претходне претпоставке и изградњу овог литургиског уређаја везује за годину касније, када је у манастиру Жичи започета изградња неколиких значајних објеката, међу којима се издвајају епископска палата, црква Светог Саве, трпезарија са звоником уз њу, као и да је изнад улазне куле изграђен параклис Светог Јована Крститеља⁸⁷. С друге стране, Александар Кадијевић сматра да је овај циборијум изграђен 1939. године, када је Момир Коруновић као лични пријатељ епископа жичког Николаја, и као пројектант боравио у манастиру Жичи поводом подизања живописно замишљеног трема са чесмом Живоносни источник (популарно назван Шајкача) који је, претрпевши извесна оштећења, убрзо после рата био преиначен у продавницу свећа, као и поводом поменутог параклиса посвећеног Светом Јовану Крститељу на спарту улазне капије⁸⁸. Жички циборијум са фијалом је изграђен југоисточно од олтарске апсиде Спасове цркве са наменом да се у суду који наткрива уобичајено чува освештана Богојављенска вода. Осмоугаона форма овог циборијума првобитно је била подигнута на тростепеном постаменту. Међутим, приликом недавних радова на новом попличавању ходних површина порте, образовање нове опходне стаза уз овај циборијум створило је подијум, у који се некадашњи први степен у потпуности утопио. Циборијум данас почива на двостепеном

постаменту на чијем стилобату је по угловима постављено осам стубова. Свака колонада је постављена у врху симетрале угла завршног пиједестала осмоугаоног обриса, а њихова стабла, необично канелована, завршавају се композитним капителима са абакусом. Рељефна поља изнад стубова затворена су тролисним лучним отворима чију контуру апострофира профилисан венац, а угао сваког од ових полигона маркиран је тордираним ужетом. Над веома истуреним профилисаним венцем, који прати полигоналну форму циборијума, увучено је постављен још један профилисан венац, из којег изниче калота лимом покривена и са крстом на врху. У заоставштини архитекте Момира Коруновића остао је сачуван један цртеж жичког циборијума (сл. 5)⁸⁹. Наиме, реч је пре о скици његовог изгледа са вертикалним мерама, на којој нема приказа детаља профилације и декорације која је спроведена у реалности. Шта више, раскорак између ове скице и изведеног стања је у знатном броју појединости изражен у мери која наводи на помисао да је овај цртеж могао да послужи само за дискусију између пројектанта и епископа на тему одабира и утврђивања облика. Различитости се огледају у више појединости. На скици је стилобат петостепен, стабла колонада су глатка и виткија, базиси и капители су дати скоро схематично, аркаде су полукружног отвора са надвишеним центром, поља дијафрагми су без икакве декорације, венац је сасвим једноставног профила, сегмент калоте плићи, крст на врху је мањи и другачијег облика, а у средишту циборијума је фијала - суд за освештану воду сасвим другачијег облика са постољем и поклопцем. Изведени циборијум са фијалом складних је и промишљених пропорција, који, како примећује Александар Кадијевић, одише *особитом грациозношћу и виткошћу*, сматрајући је *помало неуобичајеном Коруновићевој склоности за масивнијим и стаменијим формама*⁹⁰. Будући да нам је позната скица овог жичког циборијума, нећемо погрешити ако се усудимо да помислимо да је коначни изглед овог циборијума морао да проистекне из неке друге, разрађеније и декоративније Коруновићеве замисли, чији нам цртежи, као и разлози за њихову разраду, на жалост нису познати. У односу на положај познатих истоверних циборијума у светогорским манастирима, који се крећу углавном у опсегу предњег дела цркве, а најдаље ка западу у попречној оси храма, мора се приметити да је положај жичког циборијума-фијале необичан, заправо скрајнут у односу на постојећа манастирска здања. Разлог за њеним смештајем у део порте изван уобичајених домаћаја богослужбених

- циборијум са фијалом у манастиру Ксиропотаму: <http://www.macedonian-heritage.gr/Athos/Images/moni%20xiropotamou/1523.html> (12.5.2011)

- циборијум са фијалом у манастиру Григоријату: <http://www.macedonian-heritage.gr/Athos/Images/moni%20grigoriou/6665.html> (12.5.2011)

- циборијум са фијалом у манастиру Констанониту са положајем фијале: http://athos.web-log.nl/shared/image.html?/photos/uncategorized/2009/01/22/konstamonitou_plattegrond.jpg (12.5.2011)

- циборијум са фијалом у манастиру Ватопеду: http://athos.web-log.nl/shared/image.html?/photos/uncategorized/2008/12/16/afbeelding_31.png (12.5.2011)

⁸⁵ Положај циборијума са фијалом у основи комплекса манастира Жиче, видети код: Чанак-Медић, М., Спасова црква у Жичи, н. д., 14, сл. 1; Чанак-Медић, М., *Манастир Жича* н. д., 12.

⁸⁶ Чанак-Медић, М., Спасова црква у Жичи, н. д., 24.

⁸⁷ Чанак-Медић, М., *Манастир Жича* н. д., 10.

⁸⁸ Кадијевић, А., *Момир Коруновић*, Београд 1996, 102, 162 (сл. 93); Кадијевић, А., *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX-средина XX века)*, Београд 1997, 184; Кадијевић, А., *Градитељска делатност Александра Дерока и Момира Коруновића, Манастир Жича*, зборник радова, Краљево 2000, 346 (сл. 4), 351.

⁸⁹ Израду Коруновићеве скице жичког циборијума са фијалом А. Кадијевић датије у 1937. годину. О томе види код: Кадијевић, А., *Градитељска делатност Александра Дерока и Момира Коруновића*, н. д., 346 (сл. 4.)

⁹⁰ Кадијевић, А., *Момир Коруновић*, н. д., 102, 162; Кадијевић, А., *Градитељска делатност Александра Дерока и Момира Коруновића*, н. д., 346, 351.

6. Циборијум над часном трпезом, 2006, у Спасовој цркви у манастиру Жичи, Димитрије Љ. Маринковић
6. *Ciborium over the Holy Table*, 2006, in the Church of the Ascension in Žiča Monastery, Dimitrije Lj. Marinković

потреба није јасан. Без обзира на такве мањкавости, затим неприкладне колористичке интервенције новијег датума на лименим површинама, као и запуштеност првобитне полихромije на архитектонској пластици која је сачувана још само у траговима, жички циборијум са фијалом несумњиво представља покушај реинтерпретације светогорских модела, надасве успешан на архитектонско-обликовном пољу.

На подстицај данашњег жичког епископа Христостома (Столића), у Спасовој цркви (1206-1217) у манастиру Жичи постављен је 2006. године олтарски циборијум (сл. 6)⁹¹. Постојећу часну трпезу правоугаоног облика димензија 143 x 124 cm опкорачио је нов камени

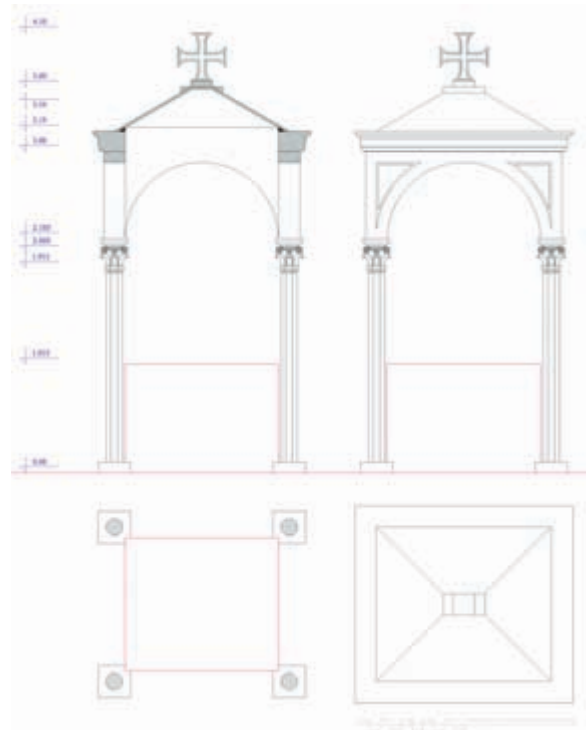
циборијум колонадама осмоугаоног пресека на једноставним и врло плитким плинтама, и капителима сведених флоралних мотива, урађеним по угледу на реконструисане капителе бифора са спољне припрате жичког католикона⁹². Наиме, базиси су толико плитки да се стиче утисак да је стабло колонада непосредно ослоњено на плочник олтара. Капители су на угловима наглашени врло сведеним листоликим формама, чији је доњи део проистекао из ширине угаоне странице осмоугаоног пресека стабла, а горњи се благим извијањем у поље завршава у тачки. Из подужних и попречних површина стабла стуба, на капителу је спроведена благо у поље нагнута површина разгранатог обриса. Изнад угаоних листова у горњем делу капитела спроведене су волуте без очију. Плитка рељефност употребљена је у истицању волута са фасцијама и равни између њих. На површини између волута налази се мали крстолики орнамент, чији су краци обликовани малим ромбовима са издигнутим теменима. Положај колонада олтарског циборијума је такав да не додирује на угловима постојећу часну трпезу на којој се, у току литургије у славу Исуса Христа, обавља бескрвна жртва (1. Коринћ. 10:18-21; Јевр. 13:10). С тога је часна трпеза несметано покривена срачицом (кошуља, *катаσάρκιον*), односно сликом белог покрова у који је било увијено тело Христово. Преко ње се уобичајено поставља нарочито украшен покривач (*ένδύτη, ένδύτιον, palla*) који симболизује *Спаситељево одело које сија као светлост*⁹³. Изнад колонада разапете су дијафрагме, које у доњем делу имају полукружни отвор (сл. 7). Са горње стране, оне оквирују и бочно затварају правоугаони простор под собом. Њихови центри налазе се у заједничкој равни која лежи на горњој површини абакуса. У горњим угловима дијафрагми постављени су дискретни рамови чији троугаони облик прати њихове контуре. Странице катета су равне, а хипотенуза је концентричан сегмент кружнице који је проистекао из средишта аркаде. Будући да је основа циборијума прагма правоугаони облик часне трпезе, сходно томе пречник аркаде између колонада је различит, па су подужне аркаде нешто плиће од попречних. Горњу конструкцију чини четворострани пирамидални кров правоугаоне основе, на чијем врху је крст једноставног облика и без профилације. Ипак, анализујући архитектонски пројекат циборијума, уочено је мноштво различитости и одступања у појединостима између пројектованог и изведеног стања овог литургијског

⁹¹ Идејни и извођачки пројекат урадио је 2004. године архитекта Димитрије Љ. Маринковић. Његово извођење у камену спровела је 2006. године каменорезачка радионица Владике Јаблановића из засека Жиче. Оригинална техничка документација идејног и извођачког пројекта налази се у личној документацији пројектанта, а њихове фотокопије у архивама епископског двора у Крајеву. Додатне фотографије погледати на: <http://www.dimitrijemarinkovic.com/displayProject.php?categoryID=13&projectID=54> (12.5.2011)

⁹² О реконструкцији бифора спољне жичке припрате, као и њеним претпостављеним капителима, види код: Чанак-Медић, М., Спасова црква у Жичи, н. д., 56, 116 (цртеж 93);

⁹³ Мирковић, Л., *Православна литургија или наука о Богослужењу Православне источне цркве*, I, Београд 1982, 101-102.

уређаја⁹⁴. Наиме, база колонада је требало да буде плинта квадратног обрса и висине од 10 cm, што би је чинило знатно уочљивијом и доследније нагласило обележје уобичајеног подножног подупирача стуба, односно начина везе између стуба и пода.⁹⁵ Затим, врат стуба није акценгован одговарајућим зарезом, којим је требало да се нагласи прелаз из стабла у капител⁹⁶. Изнад поменутог зареза, требало је спровести венац профила торуса знатније дебљине, чиме би се доследније нагласила улога обавијања стабла, слично оном који се најдаље може видети на египатском стубу⁹⁷. Јачи торус несумњиво би више истакао своју украшавајућу везу спајања два елемента, чији конвексни профил и димензије су проистекли из претпоставке да је изложен извесном притиску или гњечењу.⁹⁸ Изостављени су и стилизовани анули, односно две декоративне траке које би допринеле изражавању спајања капитела са стаблом⁹⁹. Потом, само на угловима капитела спроведени су листови, али тек са благим закривљењем и без икакве дебљине. Сходно томе, из подужних и попречних површина стабла стуба у потпуности су изостављени листови и, уместо њих, спроведена је у поље благо нагнута површина. Њен обрис је разгранат на две стране, који је одозго и са стране благо закривљен, с тим што су бочне контуре проистекле из ивица угаоних листова капитела. Недоследност према пројекту огледа се и у горњем делу капитела, који је требало да има плиће и двоструке фасције које се сливају у волуте, као и у средишњем орнаменту, чија форма је требало да прати закривљеност фасција са стране и раван завршетак горњег дела капитела. Облик подужних и попречних дијафрагми требало је да буде различит, јер су биле предвиђене да затворе простор изнад правоугаоне основе. Наиме, оне изнад подужних страница часне трпезе замишљено је да имају надвишен центар лука у односу на подужне дијафрагме чије се средиште налази у равни горње ивице капитела. Мањкавост реализације лучних отвора дијафрагми огледа се у различитој ширини површине темена, као и дужини угаоних троугаоних рамова, чије доњи завршетак је требало да буде свуда на истој висини. Испод абакуса пренагла-

7. Циборијум над часном трпезом, 2006, у Спасовој цркви у манастиру Жичи, цртеж – попречни пресек, западни изглед, основа, основа крова, арх. Димитрије Љ. Маринковић
7. *Ciborium over the Holy Table*, 2006, in the Church of the Ascension in Žiča Monastery, drawing – cross section, west view, base, base of the roof, Dimitrije Lj. Marinković

шених димензија које су превазишле предвиђен оквир ширине горње ивице капитела, уместо плитког импоста, спроведена је квадратна плоча профила торуса која непосредно налаже на капител. Површине кракова крста на врху требало је да буду плитко тростепено профилисани, а спроведене су глатко.

Циборијум изнад часне трпезе у жичком Спасовом дому није у потпуности завршен. Будући да киворион изнад престола представља небо, намера епископа жичког Христостома је да се у унутрашњости његове кровне конструкције постави лаки дрвени крстасти свод по коме би се осликали Сунце, Месец и звезде. Позната пракса из настаријих времена која је налагала да у просторном делу киворијума између горње конструкције и Светог престола, који се назива *περιστεριον*¹⁰⁰, виси златан или сребрни голуб као симбол Духа Светога чијом се силом освештавају Свети Дарови на часној трпези, требало би да буде примењена и на жичком олтарском циборијуму, чиме би радови на њему били окончани.

⁹⁴ Узроци за овакву појаву поуздано се утврђују у самовољним потезима извођача. Интервенције су у наведеним појединосима спроведене без консултација са пројектантом и наручиоцем. Ипак, може се закључити да за основну пројектантску замисао овакви потези извођача нису били у мери угрожавања и нарушавања ауторских права пројектанта.

⁹⁵ О улози плинте видети код: Sturgis' illustrated dictionary of architecture and building, An Unabridged Reprint of the 1901-2 Edition, Sturgis, R. et al. Vol. III, O-Z, New York 1989, 160-161; J. Stevens Curl, n. d., 506-507.

⁹⁶ О улози и декоративности зареза између капитела и стабла, видети код: Несторовић, Б., *Архитектура старог века*, Београд 1974, 323.

⁹⁷ *Исти*, 323.

⁹⁸ О торусу као конструктивном украсу у античкој архитектури, видети код: *Исти*, 301; Sturgis' illustrated dictionary of architecture and building, An Unabridged Reprint of the 1901-2 Edition, Sturgis, R. et al. Vol. III, O-Z, New York 1989, 836; Stevens Curl, J., n. d., 675.

⁹⁹ Несторовић, Б., n. d., 323.

¹⁰⁰ Назив овог простора је проистекао од речи *περιστερά* (голуб), који је о горњу конструкцију висио у његовом средишту, у коме су се чували обично Свети Дарови. О томе видети код: М. Томасовић, n. d., 117.

Постављање олтарског циборијума у католикону манастира Месића био је први и својеврстан покушај оживљавања овог елемента литургијског намештаја у једном српском православном храму¹⁰¹. Подухват у Спасовој цркви у манастиру Жичи је важан, будући да је реч о интервенцији интерполације савременог литургијског уређаја у унутрашњем амбијенту објекта који је евидентиран као културно-историјски споменик од изузетног значаја.¹⁰² Положај савременог олтарског циборијума у односу на постојећу часну трпезу није био угрожавајући, јер је њен доњи део остао нетакнут у нижем делу циборијума. Приликом одређивања хоризонталних димензионалних вредности циборијума, водило се рачуна да не буду ометајуће за било коју богослужбену радњу у средишњем делу олтарског простора. Његове вертикалне димензионалне вредности прилагођене су запреминским обележјима олтара, које лаосу из наоса истовремено не угрожавају визуелну доступност сачуваним појединим фрескама у олтару¹⁰³. Шта више, он је тек мало виши у односу на положај епистилиона камене олтарске преграде. Оно што је најзначајније, главна улога жичког олтарског циборијума пре је суштинска него архитектонска. Али, то није била спречавајућа околност да се обликовању његове основне форме, као и свим појединостима које га чине, приступи са једнаком брижљивошћу, као да је у питању олтарски циборијум испред кога се не налази никаква визуелна препрека.

¹⁰¹ Пишући монографију о Месићу, Даринка Рацков, нигде не помиње постојање олтарског циборијума (Рацков, Д., *Манастир Месић*, Београд 2002, 85). О овом олтарском циборијуму видети код: Маринковић, Д., *Олтарски циборијум у цркви Рођења Светог Јована Крститеља у манастиру Месићу* (рукопис у припреми за штампу).

¹⁰² Кесић-Ристић, С., *Споменичко наслеђе Србије, непокретна културна добра од изузетног и од великог значаја* (група аутора), Београд 2007, 194.

¹⁰³ У олтарској апсиди остале су сачуване поједине фреске из XIV века које су вероватно следиле првобитну иконографску схему из XIII века (1220-21). Реч је пре свега о добрим делом сачуваној представи *Службе свете литургије* у зони северно и јужно од олтарске трифоре, делимично сагледивој из наоса. Сачуване су и представе ликова чувених цариградских и јерусалимских епископа, старозаветних првосвештеника и појединих светих епископа, уоквирених рамовима који су заправо опонашали праве иконе, смештених у другој изнад синтронона. Такође, сачуван је и низ орнамената у соклу, односно зони непосредно изнад синтроноса, који су опонашали мермерне плоче. О томе види код: Тодић, Б., *Манастир Жича* (заједно са М. Чанак-Медић), Београд 2007, 40; Живковић, Б., н. д., 14-17. Узгред, упоређујући радове ова два аутора, треба напоменути да, пишући о сачуваном олтарском сликарству, Б. Тодић прави омашку у редоследу зона. Наиме, осам попрсја архијереја живописаних као иконе не налазе се постављени тачно изнад синтронона. Они су заправо насликани непосредно испод *Службе свете литургије* (*Поклоњење агнецу*), а изнад осликаног сокла са геометријским мотивима, чији се низ наслања непосредно на синтронон. У наведеним цртежима фресака Б. Живковића, поткрала се и омашка у инверзној графичкој представи олтарског живописа. (прим. аутора)

ЛИТЕРАТУРА

Маринковић, Д. Љ., *Олтарски циборијум у цркви Рођења Светог Јована Крститеља у манастиру Месићу* (рукопис у штампи)

Чанак-Медић, М., Тодић, Б., *Манастир Студеница*, Нови Сад 2011.

Ћанак-Медић, М., Ћубровић, З., *Катедрала Светог Трипуна и Котору*, Котор 2010.

Маринковић, Д. Љ., Циборијум – порекло, историја и типологија облика, *Теолошки погледи*, год. 40, 1/3, Београд 2010.

Симић, Г., *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*, Београд 2010.

Витрувије, *О архитектури*, (*Vitruvii de Architectura libri decem*), Београд 2009.

Свети Герман Цариградски, *Историја Цркве и мистичко созерцање*, (*Istoria ekklesiastike kai mystikh theōria / agios Germanos Kōnstantinoyoleōs*), Београд 2008.

Krauthajmer, R., Ćurčić, S., *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*, Beograd 2008.

Чубровић, З., Првобитни циборијум романичке катедрале Св. Трипуна у Котору, *Саопштења XL-2008*, Београд 2008.

Јанковић, Ђ., *Српско Поморје од 7. до 10. столећа*, Београд 2007.

Кандић, О., Архитектура средњовековних олтарских преграда у православним црквама Србије, Зборника радова *Иконостас као културни и духовни печат православних хришћана*, Крагујевац 2007.

Кесић-Ристић, С., *Споменичко наслеђе Србије, непокретна културна добра од изузетног и од великог значаја*, Београд 2007.

Чанак-Медић, М., О ранохришћанским олтарским преградама, Зборника радова *Иконостас као културни и духовни печат православних хришћана*, Крагујевац 2007.

Чанак-Медић, М., Тодић, Б., *Манастир Жича*, Београд 2007.

Чанак-Медић, М., Црква Вазнесења Христовог, Манастир Дечани, саборна црква, архитектура, *Споменици српске архитектуре средњег века*, Корпус сакралних грађевина, Београд 2007.

- Чанак-Медић, М., Црква Успења Богородице у Морачи, Архитектура друге половине XIII века I, *Споменици српске архитектуре средњег века*, Корпус сакралних грађевина, Београд 2006.
- Чанак-Медић, М., Свети Ахилије у Ариљу, Архитектура друге половине XIII века I, *Споменици српске архитектуре средњег века*, Корпус сакралних грађевина, Београд 2006.
- Пено, З. М., *Катихизис, основе православне вере*, Манастир Острог 2005.
- Давидов, Д., *Светогорска графика*, Београд 2004.
- Кораћ, В., Ковачевић, М., *Манастир Хиландар, Конаци и утврђење*, Београд 2004.
- Fortunati, V., *Vari San Nicola*, Bologna 2004.
- Maldini, S., *Enciklopedija arhitekture*, Tom I, A-N, Beograd 2004.
- Поповић, Д., Агиазма манастира Мораче, *Гласник ДКС* 27, Београд 2003.
- Tassias, I. C., *Saint Demetrius*, Thessaloniki 2003.
- Trestioreanu, C., Marinică, G., *Bisericile din Ploiești, I, Bisericile orthodoxe*, Ploiești 2003.
- Bogdanović, J., *The Proclamation of the New Covenant: The Pre-Iconoclastic Altar Ciboria in Rome and Constantinople, Athanor XX*, Vanderbilt University 2002.
- Милошевић, П., Теорија архитектуре у византијском раном средњем веку, *Флогистон*, Београд 2002.
- Пејић, С., *Манастир Пустуња*, Београд 2002.
- Preradović-Petrović, D., *Ulcinjski ciborijum, natpis i reljefne predstave, Godišnjak Pomorskog muzeja и Kotoru L, Kotor* 2002.
- Рацков, Д., *Манастир Месић*, Београд 2002.
- Чанак-Медић, М., *Свети Ахилије у Ариљу*. Историја, архитектура и просторни склоп манастира, Београд 2002.
- Rieger, T., *Les cathédrales*, Paris 2001.
- Кораћ, В., *Мартинићи*, остаци раносредњовековног града, Београд 2001.
- Кандић, О., Посуда за богојављенску воду у Сопоћанима, *Саопштења*, XXX-1998, XXXI-1999, Београд 2000.
- Stevens Curl, J., *A Dictionary of Architecture*, Oxford 2000.
- Illustrated dictionary of historic architecture*, Edited by C. M. Harris, New York 2000.
- Поповић, Д., *Sacrae reliquiae Спасове цркве у Жичи, Зборник радова Манастир Жича*, Краљево 2000.
- Кадиевић, А., *Градитељска делатност Александра Дерока и Момира Коруновића*, Манастир Жича, Краљево 2000.
- Kandić, O., *Font for the Blessing of the Waters in Serbian Medieval Churches, Зограф* 27, Београд 1998-1999.
- Поповић, Д., Агиазма, Лексикон српског средњег века, приредили С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999.
- Тимотијевић, М., Трон за кивот са моштима светог Теодора Тирона у манастиру Ново Хопово – порекло облика и значење, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*, XX, Нови Сад 1999.
- Кораћ, В., Шупут, М., *Архитектура византијског света*, Београд 1998.
- Брија, Ј., *Речник православне теологије*, прев. са румунског епископ Митрофан (Кодић), Београд 1997.
- Кадиевић, А., *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX– средина XX века)*, Београд 1997.
- Ненадовић, С., *Осам векова Хиландара, Грађење и грађевине*, Београд 1997.
- Чанак-Медић, М., Дело мраморника Светог Саве у Жичи, *Зборник радова* Спаљивање моштију Светог Саве 1549-1994, Београд 1997.
- Кадиевић, А., *Момир Коруновић*, Београд 1996.
- Острогорски, Г., *Историја Византије*, Београд 1996.
- Кандић О., Чанак-Медић, М., Црква Вазнесења Христовог у Милешеви, Архитектура прве половине XIII века I, *Споменици српске архитектуре средњег века*, Корпус сакралних грађевина, Београд 1995.
- Карташов, А. В., *Васеленски сабори*, II том, Београд 1995.
- Чанак-Медић, М., Свети Апостоли у Пећи са дозиданим грађевинама, Архитектура прве половине XIII века II, *Споменици српске архитектуре средњег века*, Корпус сакралних грађевина, Београд 1995.
- Чанак-Медић, М. Кандић, О., Спасова црква у Жичи, Архитектура прве половине XIII века I, *Споменици српске архитектуре средњег века*, Корпус сакралних грађевина, Београд 1995.
- Сочинения блаженного Симеона, архиепископа фессалоникийского, Санкт-Петербург 1856, репр. Москва 1994, 152, бр. 69.
- Христу, П., *Света Гора Атонска*, Београд 1994.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, prepared at Dumbarton Oaks, New York – Oxford 1991.

- Ђурић, В., Ђирковић, С., Кораћ, В., Стругар, Б., *Пећка патријаршија*, Београд 1990.
- Томасовић, М., Хришћански храм, *Богословље* 34, Београд 1990.
- Сава Хиландарац, *Света Гора* (репринт издања, Београд 1898), Пожаревац 1989.
- Sturgis' illustrated dictionary of architecture and building*, An Unabridged Reprint of the 1901-2 Edition, R. Sturgis et al. Vol. III, O-Z, New York 1989.
- Sturgis' illustrated dictionary of architecture and building*, An Unabridged Reprint of the 1901-2 Edition, R. Sturgis et al. Vol. I, A-E, New York 1989.
- Чанак-Медић, М., Света Марија у Котору, *Споменици српске архитектуре средњег века*, Корпус сакралних грађевина, Архитектура Немањиног доба II, Београд 1989.
- Столић Хиландарац, Х., *Православни светачник, месецо-слов светих*, Београд 1988.
- Pazaras, T., Reliefs of a sculpture workshop operating in Thessaly and Macedonia at the end of the 13th and beginning of the 14th century, *L'art de Thessalonique et des pays Balkaniques et les courant spirituals au XIVe siècle*, Belgrade 1987.
- Чанак-Медић, М., Богородичина црква у Студеници, Архитектура Немањиног доба I, *Споменици српске архитектуре средњег века*, Корпус сакралних грађевина, Београд 1986.
- Чанак-Медић, М., Архитектура, *Студеница* (група аутора), Београд 1986.
- Живковић, Б., *Жича*: цртежи фресака, Београд 1985.
- Мијовић, П., Улцињски циборијум, *Старинар XXXVI*, Београд 1985.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog krscanstva i uvod u ikonologiju Radovana Ivancevica, Uredio A. Badurina, Zagreb 1985.
- Велики типик* (устав црквени), саставио Василије Николајевић (репринт из 1929), Београд 1984.
- Мирковић, Л., *Православна литургија или наука о Богослужењу Православне источне цркве*, I, Београд 1982.
- Pallas, D. I., Le ciborium hexagonal de Saint-Demetrios de Thessalonique, *Зограф* 10, Београд 1979.
- Baldwin Smith, E., *Architectural Symbolism of Imperial Rome and the Middle Ages*, Princeton, New Jersey 1956 (repr. New York 1978).
- Максимовић, Ј., (група аутора), Камен, *Историја примењене уметности код Срба*, I том, Средњовековна Србија, Београд 1977.
- Бабић, Г., О живописаном украсу олтарских преграда, *Зборник за ликовне уметности Матице српске*, 11, Нови Сад 1975.
- Медаковић, Д., Манастир Хиландар у XVIII веку, *Хиландарски зборник*, 3, Београд 1974.
- Несторовић, Б., *Архитектура старог века*, Београд 1974.
- Јовановић, М., Фијала у манастиру Хиландару, *Хиландарски зборник*, 2, Београд 1971.
- Максимовић, Ј., Студије о Мирослављевом Јеванђељу, *Зборник за ликовне уметности Матице српске*, Нови Сад 1970.
- Стојаковић, А., *Архитектонски простор у сликарству средњовековне Србије*, Нови Сад 1970.
- Gallet, M., Bernin (Giovanni Lorenzo Bernini), *Dictionnaire universel de l'art et des artistes*, Paris 1967.
- Reallexikon zur byzantinischen kunst, Herausgegeben von K. Wessel unter mitwirkung von M. Restle, *Lieferung*, 7, Stuttgart 1965.
- Дероко, А., *Споменици архитектуре IX-XVIII века у Југославији*, Београд 1964.
- Максимовић, Ј., *Которски цибориј из XIV века и камена пластика суседних области*, Београд 1961.
- Ненадовић, С. М., Студенички проблеми, *Саопштења*, III, Београд 1957.
- Николајевић-Стојковић, И., *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957.
- Reallexikon für antike und christentum*, Herausgegeben von T. Klauser, Band I, Stuttgart 1955.
- Α. Ορλανδου, Η Ευλοστεγος παλαιοηριστιανικη βασιλικη της μεσογειακης λεκανης, Τομος Δευτερος, Αθηναи 1954.
- Баришић, Ф., *Чуда Димитрија солунског као историјски извори*, Београд 1953.
- Несторовић, Б. Н., *Архитектура Старог века*, Београд 1952.
- Мирковић, Л., Фрагмент киворија у цркви Светог Трифуна у Котору, *Старинар II*, Београд 1951.
- Петковић, С., *Речник црквенословенског језика*, Сремски Карловци 1935.
- Cabrol, F., Leclerque, H., *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Tome troisième 2ème partie, Paris 1914.

Gurlitt, C., Heft 1: Kirchen, 8. Halbband: Kirchen, Denkmäler und Befattungsanlagen, Vierter Teil: Entwerfen, Anlage und Einrichtung der Gebäude, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart 1906.

Holtzinger, H., Die altchristliche und byzantinische Baukunst, 3. Band, erste Hälfte, Zweiter theil, *Handbuch der Architektur*, Stuttgart 1899.

Effenwein, A., Die Ausgänge der claffischen Baukunst (Christlicher Kirchenbau), Die Fortfetyung der claffischen Baukunst im oftrömischen Reiche (Byyantinfche Baukunst), 3. Band, erste Hälfte, Die Baustile. Historifche und Technifche Entwicklung, Zweiter Theil, *Handbuch der Architektur*, Darmstadt 1886.

Viollet-le-Duc, E., *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, Construction-Cyborium, Volume 4, Cyborium, Paris 1868.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

DU CANGE, et al., *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*. Niort : L. Favre, 1886. <http://ducange.enc.sorbonne.fr/> (12.5.2011)

The ciborium History of the Christian Altar, <http://www.newadvent.org/cathen/01362a.htm> (12.5.2011)

The Origins and Symbolism of the Ciborium, <http://cleansingfiredor.com/2010/09/the-origins-and-symbolism-of-the-ciborium/> (12.5.2011)

http://athos.web-log.nl/.shared/image.html?/photos/uncategorized/223_athos_2007_lavra_kerk_en_phiale.jpg (12.5.2011)

http://athos.web-log.nl/.shared/image.html?/photos/uncategorized/lavra_plattegrond_1.jpg (12.5.2011)

http://www.esphigmenou.gr/index_en.php?mid=2&sid=1 (12.5.2011)

http://athos.web-log.nl/.shared/image.html?/photos/uncategorized/2010/03/10/7_quinn_filotheou_site_plan.jpg (12.5.2011)

http://athos.web-log.nl/.shared/image.html?/photos/uncategorized/2008/06/30/filoutheou_plattegrond.jpg (12.5.2011)

http://athos.web-log.nl/.shared/image.html?/photos/uncategorized/2008/06/30/067_athos_phiale_philoutheou_067.jpg (12.5.2011)

<http://www.macedonian-heritage.gr/Athos/Images/moni%20filotheou/7268.html> (12.5.2011)

<http://www.fotopedia.com/items/88obq587aat7n-eJaX-Ri0pgg> (12.5.2011)

http://athos.web-log.nl/.shared/image.html?/photos/uncategorized/2010/02/20/iviron_plattegrond.jpg (12.5.2011)

http://athos.web-log.nl/.shared/image.html?/photos/uncategorized/2010/02/20/img_3231_iviron_phiale.jpg (12.5.2011)

<http://www.macedonian-heritage.gr/Athos/Images/moni%20xiropotamou/1523.html> (12.5.2011)

<http://www.macedonian-heritage.gr/Athos/Images/moni%20grigoriou/6665.html> (12.5.2011)

http://athos.web-log.nl/.shared/image.html?/photos/uncategorized/2009/01/22/konstamonitou_plattegrond.jpg (12.5.2011)

http://athos.web-log.nl/.shared/image.html?/photos/uncategorized/2008/12/16/afbeelding_31.png (12.5.2011)

<http://www.dimitrijemarinkovic.com/displayProject.php?categoryID=13&projectID=54> (12.5.2011)

DIMITRIJE Lj. MARINKOVIĆ*

THE CIBORIA OF ŽIČA MONASTERY

Summary

Ciborium has been part of a temple ever since the oldest Christian communities started building their sanctuaries. Columns supporting domes make basic architectural structure of an altar. Size, material and richness of decoration of an altar ciborium and its lateral branches stood always hand in hand with the significance of a temple and with the financial power of the endower.

In 1206-1217, king Stefan the First-Crowned and Saint Sava I Serb built the catholicon of the Ascension of Our Lord Church in Žiča Monastery which had been the seat of Serbian archbishopric and the coronation church. After completion of the building works, Saint Sava had the interior of the temple decorated. The original altar septum was carved and placed between eastern dome pilasters. Deep proskynetaria (προσκυνητήριον) stood in front of their western sides facing the naos. In her studies and interpretations of the older altar septum, Milka Čanak-Medić offered a hypothetical reconstruction of its lateral branches shaped as proskynetarion whose construction was similar to that of a ciborium. Judging by the position and shape of their lines and by the degree of the transept shift from its transversal axis towards west, it may be assumed that the original temple design required the placement of the ciboria to allow for a deep space in front of the altar septum housing the ceremonial and very important stone furniture. It is possible that the base of this proskynetarion – ciborium of Žiča served also as cover for the holy items and not only as a flanking to the main icons.

In the late 1930s a phiale – ciborium over piscina, designed by famous Serbian architect Momir Korunović, was built in the southwest part of the courtyard of the ancient Žiča Monastery. Nikolaj Velimirović, in his capacity as bishop of Žiča, engaged vigorously in building activities in the monastery. Renovation and decoration of Žiča included the erecting of the phiale very probably in 1939. It was built to the southeast of the altar apse in the Church of the Ascension and was intended for the piscine below to keep the blessed water for Epiphany. In the estate of architect Momir Korunović there remained a drawing of the Žiča phiale. The executed phiale of harmonious and well-thought-out proportions, must have resulted from another, more developed and decorative idea of Korunović whose drawings and reasons for their

development we do not know. If compared to locations of known identical ciboria in the Holy Mount monasteries, which are placed mainly in the forefront of the church and stretching to the west along the transversal axis of temples, it must be noted that the place of the Žiča phiale is unusual, as it is sidelined in relation to the existing monastery buildings. Reasons for the decision to place it in the part of the churchyard beyond the reach of usual liturgy practice are not clear. Regardless of these shortcomings, of inadequate and more recent colour interventions on its metal sheet surfaces and of lack of care for the original polychrome of the architectural plastic which is saved only in traces, the phiale of Žiča, although out of service now, certainly represents an attempt to reinterpret models of the Holy Mount which has been proved to be more successful in the field of architecture and shape than in practising liturgy.

The bishop of Žiča, Hrizostom (Stolić), initiated placing of the altar ciborium, work of architect Dimitrije Lj. Marinković, in the Church of Ascension in Žiča Monastery in 2006. The altar ciborium was not to allow its columns to touch the existing holy table at its corners where bloodless sacrifice is offered in glory of Jesus Christ during liturgy (1 Corinthians 10:18-21; Hebrews 13:10). The analysis of the architectural design of the ciborium indicated certain differences and deviations regarding details between the project and final execution of this liturgical instrument. The endeavour in the Church of Ascension in Žiča Monastery is ever more important since it meant intervention achieved by interpolation of contemporary liturgical instruments in the inside of an object registered as national cultural and historical monument of great importance. The position of a contemporary altar ciborium did not represent threat to the existing holy table since its bottom in the lower part of the ciborium remained untouched. The horizontal dimensions of the ciborium were determined with regard to liturgical requirements related to the central part of the altar space. Its vertical dimensions were adapted to the volume of the altar, allowing good visibility of preserved frescoes in the altar. It is most important though that the Žiča altar ciborium serves its essential task rather than the architectural one. This, however, did not prevent its basic forms and all the assorting details to be designed with greatest care as if it had been an altar ciborium with no visual impediment in the front.

*Dimitrije Lj. Marinković, architect, Cultural Heritage Preservation Institute of Pančevo